

УДК 343.8 (091)

Биба Ю. В.,
*аспірант кафедри теорії, історії права і
держави та конституційного права
Університету державної фіскальної
служби України*

ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЗА ВИПРАВНО-ТРУДОВИМ КОДЕКСОМ УРСР 1970 РОКУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено історико-правовий аналіз основних засад виправно-трудового законодавства 1970 року щодо виконання покарання у виді позбавлення волі. Показано деталізацію нормативно-правових положень ВТК УРСР щодо регламентації виконання покарання у виді позбавлення волі. Доведено, що ВТК УРСР не тільки відтворював, конкретизував і доповнював відповідні положення загальносоюзного виправно-трудового законодавства, а й самостійно вирішував багато питань виправно-трудового характеру. Зроблено висновок про те, що в сучасному кримінально-виконавчому праві України відображено основні ідеї виконання покарання у виді позбавлення волі за ВТК УРСР 1970 року.

Ключові слова: виконання покарання, виправно-трудове законодавство, позбавлення волі, виправно-трудова кодекс.

В статті здійснено історико-правовий аналіз основ исправительно-трудового законодательства 1970 года. Показано детализацию нормативно-правовых положений ИТК УССР в отношении исполнения наказания в виде лишения свободы. Доказано, что ИТК УССР не только отражал, конкретизировал и дополнял соответствующие положения общесоюзного исправительно-трудового законодательства, а также самостоятельно решал много вопросов исправительно-трудового характера. Сделано заключение о том, что в современном уголовно-исполнительном праве Украины отобразены основные идеи исполнения наказания в виде лишения свободы по ИТК УССР 1970 года.

Ключевые слова: исполнение наказания, исправительно-трудова законодательство, лишение свободы, исправительно-трудова кодекс.

Постановка проблеми. Із прийняттям у 2003 році чинного кримінально-виконавчого кодексу України [1] в системі виконання покарань у виді позбавлення волі відбулися кардинальні зміни. Виходячи з цього, проблеми виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні перебувають у центрі уваги не лише

сьогодні. Вони становили інтерес у різні історичні періоди розвитку законодавства – і за часів існування Київської Русі як самостійної держави, і в період втрати самостійності українських земель.

В історії права першою кодифікацією виправно-трудового законодавства виконання покарання у виді

позбавлення волі на теренах України визнається Виправно-трудоий кодекс УРСР 1970 року (ВТК) [2]. Водночас, як справедливо зазначає професор І. Г. Богатирьов, реалії історичних процесів в Україні за своєю природою змінюють і процес виконання покарання у виді позбавлення волі, що суттєво впливає на діяльність органів і установ виконання покарань [3, с. 134].

Постановка завдання. Існує потреба здійснити історико-правовий аналіз виконання покарання за ВТК УРСР, що дасть можливість переглянути значення цієї кодифікації при дослідженні походження та розвитку вказаного інституту. Тому зазначене питання актуальне і потребує самостійного вивчення, що є метою цієї наукової статті. До того ж ВТК УРСР становить для нас інтерес у контексті ідеологічного, догматичного та юридичного джерел пізнання виправно-трудоого права з подальшою його трансформацією в кримінально-виконавче право.

Виклад основного матеріалу. Історичні джерела досліджуваного інституту свідчать про те, що 11 липня 1969 р. шоста сесія Верховної Ради СРСР сьомого скликання прийняла Закон «Про затвердження Основ виправно-трудоого законодавства Союзу РСР та союзних республік» [3], які введено в дію з 1 листопада 1969 р. Водночас зазначений Закон зобов'язав Президію Верховної Ради СРСР та Верховні Ради союзних республік привести союзне та республіканське законодавство у відповідність до цих Основ.

На виконання зазначеної норми Основ у союзних республіках протягом 1970–1971 рр. підготовлено й

затверджено нові ВТК. Зокрема, в УРСР новий (періоду другої кодифікації виправно-трудоого законодавства) ВТК ухвалений Законом Верховної Ради УРСР від 23 грудня 1970 р., набув чинності з 1 червня 1971 р. [2] та діяв на території УРСР, а потім і незалежної України майже 33 роки – аж до 1 січня 2004 р., коли набув чинності КВК України [1].

Як зазначають вітчизняні дослідники М. П. Мелентьев та В. Д. Жарий у навчальному посібнику «Становлення та розвиток виправно-трудоого законодавства Української РСР» (1989 р.), виданий відповідно до Основ виправно-трудоого законодавства Союзу РСР та союзних республік 1969 р., ВТК УРСР 1970 р. став необхідною ланкою нової, уже всесоюзної кодифікації радянського виправно-трудоого законодавства 1969–1971 рр. Цю кодифікацію, продовжують поіменовані вчені, проведено з використанням досвіду всієї попередньої кодифікації виправно-трудоого законодавства [4, с. 99].

Таким чином, доходимо висновку, що ВТК УРСР, як і виправно-трудоі кодекси інших союзних республік, не тільки відтворював, конкретизував і доповнював відповідні положення загальносоюзного виправно-трудоого законодавства, а й самостійно вирішував багато питань виправно-трудоого характеру, регулювання яких належало до компетенції союзних республік.

У контексті розгляду питання щодо виконання покарання у виді позбавлення волі вважаємо за необхідне піддати історико-правовому аналізу норми Основ виправно-трудоого законодавства Союзу РСР та союзних республік і ВТК УРСР на предмет їх співвідношення в частині

визначення концептуальних засад виконання покарань та порядку й умов виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі.

На початку варто відзначити, що теоретичні напрацювання радянських учених знайшли закріплення у ст. 1 Основ із назвою «Завдання радянського виправно-трудового законодавства» і визначала, що завданням виправно-трудового законодавства є забезпечення виконання кримінального покарання з тим, щоб воно не тільки було карою за вчинений злочин, а й виправляло та перевиховувало засуджених у душі чесного ставлення до праці, точного виконання законів і поваги до правил соціалістичного співжиття, відвертало вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також сприяло викорененню злочинності. Виконання покарання не має на меті заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності [3, с. 7]. Варто зазначити, що норми аналогічного змісту були передбачені й у ст. 1 ВТК УРСР під назвою «Завдання виправно-трудового законодавства Української РСР» [2, с. 5].

Важливо наголосити, що як Основи [3, с. 8], так і ВТК УРСР [2, с. 6], у ст. 4 закріплювали одну з найважливіших гарантій законності під час виконання покарань, а саме – підставу відбування кримінального покарання і застосування до засуджених заходів виправно-трудового впливу, якою визнавався тільки вирок суду, що набрав законної сили.

Окремий розділ (другий) в Основах, а на їх підставі й у ВТК УРСР, було присвячено регламентації загальних положень виконання покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, в

історико-правових документах, що аналізуються:

– встановлено, що вироки судів до позбавлення волі виконуються виправно-трудовами установами Міністерства внутрішніх справ СРСР та Міністерства внутрішніх справ Української РСР (ст. 5 Основ, ст. 5 ВТК УРСР);

– визначено місця відбування покарання (ст. 6 Основ, ст. 6 ВТК УРСР);

– закріплено перелік основних засобів виправлення і перевиховання засуджених, до яких віднесено режим відбування покарання, суспільно корисну працю, політико-виховну роботу, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання. Також визначено засади диференціації та індивідуалізації в процесі реалізації наведених засобів. Зокрема, передбачалося, що засоби виправлення і перевиховання повинні застосовуватися з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи засудженого, а також поведінки засудженого і його ставлення до праці (ст. 7 Основ, ст. 7 ВТК УРСР);

– закріплено основи правового становища осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, визначено, що особи, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають обов'язки і користуються правами, які встановлені законодавством для громадян СРСР, з обмеженнями, що передбачені законодавством для засуджених, а також впливають з вироку суду і режиму, встановленого Основами виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік та ВТК УРСР для відбування покарання цього виду (ст. 8 Основ, ст. 8 ВТК УРСР);

- визначено правові основи участі громадськості у виправленні та перевихованні засуджених (ст. 9 Основ, ст. 9 ВТК УРСР);

- здійснено нормативно-правове закріплення у ВТК УРСР принципу законності виконання і відбування покарань. Так, ст. 10 цього Кодексу, що мала назву «Додержання законів при виконанні покарання», передбачала, що «вся діяльність виправно-трудова установ та інших органів, які виконують покарання, повинна ґрунтуватись на суворому додержанні законів. Відповідальність за забезпечення законності в їх діяльності несуть службові особи цих установ і органів. Особи, які відбувають покарання, зобов'язані неухильно додержувати вимог законів». Прогресивність українського виправно-трудова законодавства, порівняно із загальносоюзним, полягала в тому, що Основи виправно-трудова законодавства Союзу РСР та союзних республік не містили статті, аналогічної ст. 10 ВТК УРСР;

- закріплено підстави та порядок здійснення прокурорського нагляду за виконанням покарання. Законодавчо визначено, що, здійснюючи від імені держави вищий нагляд за додержанням законності, прокурор повинен своєчасно вживати заходів до відвернення та усунення будь-яких порушень закону, від кого б ці порушення не виходили, і притягувати винних до відповідальності. При цьому вказувалося, що адміністрація виправно-трудова установ повинна виконувати постанови і пропозиції прокурора щодо додержання правил відбування покарання, установлених виправно-трудова законодавством Союзу РСР і Української РСР (ст. 10

Основ, ст. 11 ВТК УРСР) [3, с. 9-11; 2, с. 7-10].

Також варто наголосити, що здобутки тогочасної науки виправно-трудова права стали основою для законодавчого закріплення положень щодо класифікації установ виконання покарання у виді позбавлення волі, засад диференціації та індивідуалізації, прогресивної системи, режиму тощо стосовно цього виду покарання.

Аналіз Основ виправно-трудова законодавства Союзу РСР та союзних республік і ВТК УРСР дає підстави встановити, що найповніше ці норми закріплено в розділах III відповідних історико-правових актів, присвячених регламентації порядку і умов виконання покарання у виді позбавлення волі.

Так, в Основах знайшли закріплення та подальший розвиток положення про диференціацію та індивідуалізацію покарання і заходів виправно-трудова впливу. Зокрема, з метою диференційованого підходу до засуджених при виконанні позбавлення волі виправно-трудова установи поділялися на три види: виправно-трудова колонії, тюрми та виховно-трудова колонії (ст. 11). Передбачалося роздільне тримання засуджених різних категорій залежно від статі, віку, ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину та особистості правопорушника (ст. 13). Для послідовного здійснення індивідуального підходу при виправленні та перевихованні осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплено важливу, принципову норму – необхідність забезпечити відбування засудженими всього строку покарання в одній виправно-трудова установі (ст. 17). Загалом відповідний розділ (третій)

Основ містив 29 статей (ст. 11–39) [3, с. 12–31].

Водночас, на відміну від Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік, розділі III ВТК УРСР складався з таких глав:

– глава 3 «Виправно-трудові установи» (ст. 12–18);

– глава 4 «Направлення і розміщення засуджених до позбавлення волі» (ст. 19–27);

– глава 5 «Режим у місцях позбавлення волі» (ст. 28–48);

– глава 6 «Праця осіб, позбавлених волі» (ст. 49–54);

– глава 7 «Політико-виховна робота з особами, позбавленими волі» (ст. 55–58);

– глава 8 «Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання осіб, позбавлених волі» (ст. 59–64);

– глава 9 «Заходи заохочення і стягнення, застосовувані до осіб, позбавлених волі» (ст. 65–71);

– глава 10 «Матеріальна відповідальність осіб, позбавлених волі» (ст. 72–73);

– глава 11 «Матеріально-побутове забезпечення і медичне обслуговування осіб, позбавлених волі» (ст. 74–77);

– глава 12 «Пересування без конвою осіб, позбавлених волі» (ст. 78–80);

– глава 13 «Заходи безпеки і підстави застосування зброї» (ст. 81–82) [2, с. 10–49].

Таким чином, відзначаємо більшу деталізацію нормативно-правових положень щодо регламентації порядку й умов виконання покарання у виді позбавлення волі у ВТК УРСР порівняно з Основами виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік.

Важливе місце в нормативно-правових актах періоду другої кодифікації звернуто на питання ресоціалізації та соціальної адаптації. Так, Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік містили розділ V, а ВТК УРСР – розділ VII, де визначалися такі аспекти, як підстави звільнення від відбування покарання; допомога особам, звільненим з місць позбавлення волі; нагляд за особами, звільненими від відбування покарання [3, с. 36–38; 2, с. 65–73].

Позитивний аспект правової регламентації відповідних питань за ВТК УРСР, порівняно з Основами, полягав у тому, що цей Кодекс:

1) містив поділ відповідного розділу на глави (глава 20 «Підстави і порядок звільнення від відбування покарання», глава 21 «Допомога особам, звільненим від покарання, і їх працевлаштування», глава 22 «Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання»), що містили більшу кількість статей (14 порівняно з чотирма у відповідному розділі Основ);

2) у ст. 108 уточнював (чого не було прямо передбачено в ст. 46 Основ) підстави звільнення від відбування покарання, до яких відносив такі:

– після відбуття строку покарання, визначеного вироком суду;

– в силу акта амністії;

– у зв'язку з помилуванням;

– у зв'язку з винесенням судом ухвали або постанови про звільнення від відбування покарання через хворобу, умовно-достроково і за іншими підставами, установлені законом;

3) регламентував порядок представлення до умовно-дострокового звільнення від покарання і до

заміни покарання більш м'яким (ст. 110);

4) деталізував порядок звільнення з місць позбавлення волі (ст. 111);

5) визначав особливості звільнення неповнолітніх з виховно-трудових колоній (ст. 112);

6) уточнював порядок нагляду за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання (ст. 118), а також визначав заходи громадського впливу на осіб цієї категорії (ст. 119);

7) закріплював порядок підготовки й оформлення матеріалів щодо осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, для встановлення адміністративного нагляду (ст. 121) [2, с. 65-73].

Також, на відміну від Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР та союзних республік (де відповідного розділу не було), ВТК УРСР містив розділ VIII «Участь громадськості у виправленні і перевихованні засуджених» (ст. 122-126) [2, с. 73-75].

Зокрема, було закріплено такі форми участі громадськості у виправленні й перевихованні засуджених, а також у здійсненні громадського контролю за діяльністю установ і органів, що виконують вироки судів до позбавлення волі:

- діяльність спостережних комісій (ст. 122);

- діяльність комісій у справах неповнолітніх (ст. 123);

- діяльність рад громадськості для організації шефської роботи у виховно-трудових колоніях (ст. 124);

- шефство колективів трудящих і громадських організацій над виправно-трудовими установами (ст. 125);

- інші форми, які не передбачені ВТК УРСР, але відповідають загальним положенням і принципам виконання кримінального покарання, установленим виправно-трудовим законодавством Союзу РСР та Української РСР (ст. 126).

Таким чином, закріплення у ВТК УРСР розділу VIII «Участь громадськості у виправленні і перевихованні засуджених» відображало тогочасні тенденції виправно-трудового законодавства УРСР щодо закріплення засад демократизму під час організації кримінально-виконавчого процесу.

Як зазначає вітчизняний дослідник пенітенціарної системи О. Б. Пташинський, відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 лютого 1977 р. «Про внесення доповнень та змін в Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік» [5] система виконання покарань поповнилася ще одним видом колоній – колонією-поселенням для осіб, які вчинили злочини з необережності [6, с. 86].

Крім ВТК 1970 р., порядок та умови відбування (виконання) покарання у виді позбавлення волі регламентували й численні відомчі нормативно-правові акти МВС УРСР, основними з яких були Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ, затверджені наказом МВС УРСР. Загалом можемо підтримати зроблений дослідниками висновок, що аналіз нормативно-правового забезпечення регулювання процесу виконання покарань у період другої кодифікації виправно-трудового законодавства має заполітизований характер, адже ті історичні умови не сприяли утвердженню загальнолюдських цінностей, формуванню поваги

до дотримання прав людини і, головне, – здатності вдосконалювати такі норми [7, с. 22].

Висновки. Проведений ґрунтовний історико-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення процесу виконання покарань у період 1970-х – на початку 1980-х років

дає підстави констатувати, що прийняття ВТК УРСР не зняло з порядку денного всіх проблем правового регулювання виконання та відбування покарань, адже виконання деяких видів покарань залишалось неврегульованим до 1983 р.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
2. Виправно-трудоий кодекс Української РСР. Київ : Вид-во політ. літ-ри України, 1971. 84 с.
3. Богатирьов І. Г., Василенко К. І. Ретроспективний аналіз впливу історико-правових явищ на процес виконання і відбування покарань в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 125–130.
4. Основы исправительно-трудоого законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва : Юрид. лит. 1970. 40 с.
5. Мелентьев М. П., Жарый В. Д. Становление и развитие исправительно-трудоого законодательства Украинской ССР : учеб. пособ. Домодедово : ВИПК МВД СССР, 1989. 110 с.
6. О внесении дополнений и изменений в Основы исправительно-трудоого законодательства Союза ССР и союзных республик : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 февраля 1977 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1977. № 7. Ст. 116.
7. Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 185 с.
8. Гудим Д. Ю. Історико-правовий аналіз прийняття ВТК УРСР як передумова становлення сучасного кримінально-виконавчого законодавства. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. для студентів та молодих учених (Суми, 18 трав. 2018 р.). Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. Ч. 2. С. 20–23.

Yu. Byba,

*Postgraduate of the Chair of Theory,
History of Law and State and Constitutional
Law, University of the State Fiscal Service of
Ukraine*

EXECUTION OF PUNISHMENT IN THE FORM OF IMPRISONMENT UNDER THE CORRECTIONAL LABOR CODE OF THE USSR OF 1970: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS

In the article the historical and legal analysis of the main principles of the correctional labor legislation of 1970 is made. The specification of the standard legal

statuses of the Correctional Labor Code of the Ukrainian SSR concerning execution of punishment in the form of imprisonment is also made.

It is proved that the Correctional Labor Code of the Ukrainian SSR not only reflected, concretized and supplemented the relevant provisions of the all-union correctional labor legislation, but also resolved many correctional labor issues itself.

The conclusion is made about what in the modern criminal and executive law of Ukraine is displayed concerning the main ideas of execution of punishment in the form of imprisonment for the Correctional Labor Code of the Ukrainian SSR.

The analysis of the legal and normative basis for the regulation of the punishment process during the second period of the penal and labor legislation codification has a politicized nature, because those historical conditions did not contribute to the adoption of the universal values, the formation of the respect to the human rights observance and the possibility to improve such standards, which is the most important issue.

The historical and legal analysis of the normative and legal regulation of the process of execution of punishment during the period of 1970s – early 1980s gives the possibility to say that the adoption of the Correctional Labor Code of the Ukrainian SSR did not remove from the agenda all those problems of the legal regulation of the execution of punishment and serving sentences. So, the execution of some types of punishment remained unregulated until 1983.

Keywords: *execution, punishment, correctional labor legislation, imprisonment, Correctional Labor Code.*

Надійшла до редакції 09.11.2018